

บทที่ ๕

สรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

วิทยานิพนธ์ เรื่อง “ศึกษาทัศนคติต่อการสอนธรรมศึกษาของพระสงฆ์ในโรงเรียนชุมชนวัดบ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ” เป็นการศึกษาวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาทัศนคติต่อการสอนธรรมศึกษาของพระสงฆ์ในโรงเรียนชุมชนวัดบ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการและเพื่อศึกษาปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะต่อการสอนธรรมศึกษาของพระสงฆ์ในโรงเรียนชุมชนวัดบ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ

กลุ่มตัวอย่างคัดเลือกโดยวิธีสุ่มแบบเจาะจง (Purposive sampling) จากประชากรกลุ่มเป้าหมาย คือ นักเรียนที่มีบัญชีรายชื่อศึกษาอยู่ในโรงเรียนชุมชนวัดบ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ แบ่งเป็นนักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ จำนวน ๔๔ คน ระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ จำนวน ๓๘ คน และระดับชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ จำนวน ๓๘ คน รวมจำนวนทั้งสิ้น ๑๒๐ คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นแบบสอบถามที่ผู้วิจัยสร้างขึ้น มีค่าสัมประสิทธิ์ความเชื่อมั่นเท่ากับ ๐.๘๘ สถิติที่ใช้ในการทำวิจัย ประกอบด้วยสถิติพื้นฐาน ได้แก่ ค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย (Mean) และส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard Deviation) ส่วนสถิติที่ใช้ศึกษาวัตถุประสงค์การวิจัย ได้แก่ สถิติการแจกแจงแบบทีชนิดที่เป็นอิสระจากกัน (t-dependent) และสถิติการวิเคราะห์ความแปรปรวนร่วม (Analysis of Covariance : ANOVA)

๕.๑ สรุปผลการวิจัย

นักเรียนในโรงเรียนชุมชนวัดบ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง มีจำนวนทั้งสิ้น ๑๒๐ คน ส่วนใหญ่เป็นนักเรียนชายจำนวน ๖๒ คน (คิดเป็นร้อยละ ๕๑.๖๗) และนักเรียนหญิงจำนวน ๕๘ คน (คิดเป็นร้อยละ ๔๘.๓๓) จำแนกตามชั้นเรียนพบว่า ส่วนใหญ่ร้อยละ ๓๖.๖๗ (๔๔ คน) เป็นนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ ส่วนนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ มีจำนวนร้อยละ ๓๑.๖๗ (๓๘ คน) ซึ่งมีจำนวนเท่ากับนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖

ผลการวิจัยตามวัตถุประสงค์ มีดังต่อไปนี้

- วัตถุประสงค์ที่ ๑ ศึกษาทัศนคติต่อการสอนธรรมศึกษาของพระสงฆ์ในโรงเรียนชุมชนวัดบ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ผลของการศึกษาพบว่า

ทัศนคติต่อการสอนธรรมศึกษาโดยรวมอยู่ในระดับมาก, เมื่อพิจารณาค่าเฉลี่ยเป็นรายด้าน พบว่า อยู่ในระดับมากเช่นเดียวกันในทุกด้าน, โดยเฉพาะทัศนคติต่อการสอนธรรมศึกษาด้านการใช้สื่อการสอนซึ่งพบว่ามีค่าเฉลี่ยสูงสุด รองลงมาเป็นด้านเทคนิคการสอน ด้านเนื้อหาหลักสูตร ด้านการจัดกิจกรรมการสอน ด้านการจัดสภาพแวดล้อม และด้านการวัดผลและประเมินผล ตามลำดับ

ทัศนคติต่อเนื้อหาหลักสูตรโดยรวมอยู่ในระดับมาก, เมื่อพิจารณาในรายละเอียด พบว่าทุกประเด็นมีค่าเฉลี่ยที่แสดงระดับทัศนคติอยู่ในระดับมาก, ผู้วิจัยจึงได้นำเอาค่าเฉลี่ยมาจัด ๓ อันดับ พบว่าประเด็นเนื้อหาสาระน่าสนใจ (ข้อ ๕) มีค่าเฉลี่ยสูงสุด รองลงมาเป็นประเด็นเนื้อหาสาระมีความเหมาะสมกับระดับชั้นของนักเรียน (ข้อ ๑) และประเด็นเนื้อหาสาระที่สอนเหมาะสมกับเวลาเรียน (ข้อ ๔) ตามลำดับ ส่วนประเด็นเนื้อหาสาระที่สอนเข้าใจง่าย (ข้อ ๒) และเนื้อหาสาระที่สอนเข้าใจง่าย (ข้อ ๓) นั้น พบว่า มีค่าเฉลี่ยเท่ากัน

ทัศนคติต่อเทคนิคการสอนโดยรวมอยู่ในระดับมาก, เมื่อพิจารณาในรายละเอียด พบว่าทุกประเด็นมีค่าเฉลี่ยที่แสดงระดับทัศนคติอยู่ในระดับมาก, ผู้วิจัยจึงได้นำเอาค่าเฉลี่ยมาจัด ๓ อันดับ พบว่าประเด็นพระสอนมีความรู้ดีและสอนเก่ง (ข้อ ๑๐) มีค่าเฉลี่ยสูงสุดและอยู่ในระดับมากที่สุด รองลงมาเป็นประเด็น การนำเข้าสู่บทเรียนให้น่าสนใจ (ข้อ ๖) และการกระตุ้นให้นักเรียนได้ใช้ความคิดแบบมีส่วนร่วม (ข้อ ๙) ตามลำดับ ซึ่งอยู่ในระดับมาก ส่วนประเด็นที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุด คือ การเลือกใช้วิธีการสอนหลากหลายรูปแบบ (ข้อ ๘) และการอธิบายยกตัวอย่างประกอบการเรียนเข้าใจง่าย (ข้อ ๗) นั้นพบว่า มีทัศนคติอยู่ในระดับมาก เช่นเดียวกัน

ทัศนคติต่อการจัดกิจกรรมการสอนโดยรวมอยู่ในระดับมาก, เมื่อพิจารณาในรายละเอียดพบว่าทุกประเด็นมีค่าเฉลี่ยที่แสดงระดับทัศนคติอยู่ในระดับมาก, ผู้วิจัยจึงได้นำเอาค่าเฉลี่ยมาจัด ๓ อันดับ พบว่า การจัดกิจกรรมด้านการสาธิตการกราบไหว้และการถวายของพระสงฆ์ (ข้อ ๑๔) รองลงมาเป็นประเด็นการให้นักเรียนจัดกิจกรรมวันสำคัญของพระพุทธศาสนา (ข้อ ๑๕) และการ

จัดกิจกรรมให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการเรียน (ข้อ ๑๑) ตามลำดับ ซึ่งอยู่ในระดับมาก ส่วนประเด็นที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุด คือ การจัดนิทรรศการวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาสม่ำเสมอ (ข้อ ๑๓) และการจัดการศึกษานอกสถานที่สอดคล้องกับเนื้อหา (ข้อ ๑๒) นั้นพบว่า มีทัศนคติอยู่ในระดับมากเช่นเดียวกัน

ทัศนคติต่อใช้สื่อการสอนโดยรวมอยู่ในระดับมาก, เมื่อพิจารณาในรายละเอียดพบว่าทุกประเด็นมีค่าเฉลี่ยที่แสดงระดับทัศนคติอยู่ในระดับมาก, ผู้วิจัยจึงได้นำเอาค่าเฉลี่ยมาจัด ๓ อันดับ พบว่า ใช้สื่อการสอนได้ตรงกับเนื้อหาของบทเรียน (ข้อ ๑๗) ซึ่งมีค่าเฉลี่ยเท่ากับประเด็นพระสอนใช้สื่อการสอนที่ทันสมัยน่าสนใจในบทเรียน (ข้อ ๒๐) รองลงเป็นประเด็นการใช้สื่อการสอนประกอบการบรรยายและอภิปรายเนื้อหาสาระให้เข้าใจง่าย (ข้อ ๑๘) ตามลำดับ ซึ่งอยู่ในระดับมาก ส่วนประเด็นที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุด คือ ใช้สื่อที่เหมาะสมกับวัยของผู้เรียน (ข้อ ๑๖) และนักเรียนเกิดการเรียนรู้ผ่านสื่อจากสภาพจริงจากสื่อของพระ (ข้อ ๑๙)

ทัศนคติต่อการจัดสภาพแวดล้อมโดยรวมอยู่ในระดับมาก, เมื่อพิจารณาในรายละเอียดพบว่าทุกประเด็นมีค่าเฉลี่ยที่แสดงระดับทัศนคติอยู่ในระดับมาก, ผู้วิจัยจึงได้นำเอาค่าเฉลี่ยมาจัด ๓ อันดับ พบว่า พระสอนปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของนักเรียน (ข้อ ๒๕) อยู่ในระดับมากที่สุด รองลงมาคือประเด็นพระสอนและนักเรียนเป็นกัลยาณมิตรที่ดี (ข้อ ๒๓) และมีแหล่งเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียน (ข้อ ๒๒) ซึ่งอยู่ในระดับมาก ส่วนประเด็นที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุด คือ สภาพแวดล้อมในบริเวณโรงเรียนเอื้อต่อการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา (ข้อ ๒๑) และสร้างสภาพแวดล้อมในห้องเรียนเอื้อต่อการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา (ข้อ ๒๒)

ทัศนคติต่อการวัดผลและประเมินผลโดยรวมอยู่ในระดับมาก, เมื่อพิจารณาในรายละเอียดพบว่าทุกประเด็นมีค่าเฉลี่ยที่แสดงระดับทัศนคติอยู่ในระดับมาก, ผู้วิจัยจึงได้นำเอาค่าเฉลี่ยมาจัด ๓ อันดับ พบว่า พระใช้ข้อสอบเน้นความคิดความเข้าใจอย่างมีเหตุผล (ข้อ ๒๗) อยู่ในระดับมาก รองลงมาคือประเด็นพระมีการทดสอบความรู้ได้หลากหลายวิธี (ข้อ ๒๙) และพระมีการทดสอบความรู้ของนักเรียนสม่ำเสมอ (ข้อ ๓๐) ซึ่งอยู่ในระดับมาก ส่วนประเด็นที่มีค่าเฉลี่ยต่ำที่สุด คือ พระสอนมีการประเมินผลหลังเรียนทุกครั้ง (ข้อ ๒๘) และพระใช้แบบทดสอบตรงตามเนื้อหาที่สอน (ข้อ ๒๖)

การศึกษาทัศนคติต่อการสอนธรรมศึกษาของนักเรียนชายและนักเรียนหญิง พบว่า ส่วนใหญ่ นักเรียนหญิงมีคะแนนเฉลี่ยทัศนคติต่อการสอนธรรมศึกษาที่สูงกว่านักเรียนชาย, โดยเฉพาะทัศนคติต่อการสอนธรรมศึกษาด้านเนื้อหาหลักสูตร พบว่ามีค่าเฉลี่ยที่แตกต่างกันอย่างมี

นัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ส่วนด้านอื่นๆ นั้นมีค่าเฉลี่ยของทัศนคติต่อการสอนธรรมศึกษาอยู่ในระดับใกล้เคียงกันและพบว่าไม่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕

วัตถุประสงค์ที่ ๒ ศึกษาปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะต่อการสอนธรรมศึกษาของพระสงฆ์ในโรงเรียนชุมชนวัดบ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ผลของการศึกษาพบว่า

๑. ปัญหาอุปสรรคการสอนธรรมศึกษาในภาพรวม พบว่า ด้านการวัดผลและประเมินผลมีปัญหาอุปสรรคมากที่สุด รองลงมาเป็นปัญหาอุปสรรคในด้านการจัดสภาพแวดล้อม และด้านการจัดกิจกรรมการสอน ตามลำดับ

๒. ปัญหาอุปสรรคด้านการสอนเนื้อหาหลักสูตร พบว่า ประเด็นเนื้อหาสาระที่สอนเข้าใจง่าย (ข้อ ๒) มีปัญหาอุปสรรคมากที่สุด รองลงมาเป็นปัญหาอุปสรรคในประเด็นเนื้อหาสาระที่สอนเหมาะสมกับเวลาเรียน (ข้อ ๔) และเนื้อหาสาระมีความเหมาะสมกับระดับชั้นของนักเรียน (ข้อ ๑) ตามลำดับ

๓. ปัญหาอุปสรรคด้านเทคนิคการสอน พบว่า ประเด็นการอธิบายยกตัวอย่างประกอบการเรียนเข้าใจง่าย (ข้อ ๓) มีปัญหาอุปสรรคมากที่สุด รองลงมาเป็นปัญหาอุปสรรคในประเด็น การเลือกใช้วิธีการสอนหลากหลายรูปแบบ (ข้อ ๘) และการกระตุ้นให้นักเรียนได้ใช้ความคิดแบบมีส่วนร่วม (ข้อ ๙) ตามลำดับ

๔. ปัญหาอุปสรรค ด้านการจัดกิจกรรมการสอน พบว่า ประเด็นการจัดการศึกษานอกสถานที่สอดคล้องกับเนื้อหา (ข้อ ๑๒) มีปัญหาอุปสรรคมากที่สุด รองลงมาเป็นปัญหาอุปสรรคในประเด็น การจัดนิทรรศการวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาสม่ำเสมอ (ข้อ ๑๓) และการจัดกิจกรรมให้นักเรียนมีส่วนร่วมในการเรียน (ข้อ ๑๑) ตามลำดับ

๕. ปัญหาอุปสรรค ด้านการใช้สื่อการสอน พบว่า ประเด็นนักเรียนเกิดการเรียนรู้ผ่านสื่อจากสภาพจริงจากสื่อของพระ (ข้อ ๑๙) มีปัญหาอุปสรรคมากที่สุด รองลงมาเป็นปัญหาอุปสรรคในประเด็น ใช้สื่อที่เหมาะสมกับวัยของผู้เรียน (ข้อ ๑๖) และใช้สื่อการสอนประกอบการบรรยายและอภิปรายเนื้อหาสาระให้เข้าใจง่าย (ข้อ ๑๘) ตามลำดับ

๖. ปัญหาอุปสรรคด้านการจัดสภาพแวดล้อม พบว่า ประเด็นสร้างสภาพแวดล้อมในห้องเรียนเอื้อต่อการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา (ข้อ ๒๑) มีปัญหาอุปสรรคมากที่สุด รองลงมาเป็นปัญหาอุปสรรคในประเด็นสภาพแวดล้อมในบริเวณโรงเรียนเอื้อต่อการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา (ข้อ ๒๒) และมีแหล่งเรียนรู้วิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียน (ข้อ ๒๔) ตามลำดับ

๗. ปัญหาอุปสรรคด้านการวัดผลและประเมินผล พบว่า ประเด็นพระสอนมีการประเมินผลหลังเรียนทุกครั้ง (ข้อ ๒๘) มีปัญหาอุปสรรคมากที่สุด รองลงมาเป็นปัญหาอุปสรรคใน

ประเด็นพระใช้แบบทดสอบตรงตามเนื้อหาที่สอน (ข้อ ๒๖) และพระมีการทดสอบความรู้ของนักเรียนสม่ำเสมอ (ข้อ ๓๐) ตามลำดับ

๕.๒ อภิปรายผลการวิจัย

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์พบว่า ๑) ด้านเนื้อหาหลักสูตรมีสาระที่น่าสนใจ แต่เนื้อหาส่วนใหญ่ยากแก่การทำความเข้าใจของนักเรียน ๒) ด้านเทคนิคการสอนพบว่าพระสอนมีความรู้ดี และสอนเก่ง แต่ขาดทักษะในการการอธิบายเนื้อหาหรือยกตัวอย่างประกอบให้นักเรียนเข้าใจง่าย ๓) ด้านการจัดกิจกรรมการสอน พบว่า พระสงฆ์มีการจัดกิจกรรมด้านการสาธิตการกราบไหว้และการถวายของพระสงฆ์ แต่ไม่มีการจัดนิทรรศการวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาและการจัดทัศนศึกษาออกสถานที่สอดคล้องกับเนื้อหา ๔) ด้านการใช้สื่อการสอนพบว่ามีการใช้สื่อการสอนได้ตรงกับเนื้อหาของบทเรียน เป็นส่วนใหญ่แต่นักเรียนไม่เกิดการเรียนรู้ผ่านสื่อตามสภาพจริงจากสื่ออื่น ๕) ด้านการจัดสภาพแวดล้อม พบว่า พระสงฆ์ปฏิบัติตนเป็นแบบอย่างที่ดีของนักเรียน แต่ไม่มีทักษะในการสร้างสภาพแวดล้อมในห้องเรียนเอื้อต่อการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา ๖) ด้านการวัดผลและประเมินผลพบว่า พระสงฆ์ใช้ข้อสอบเน้นความคิดความเข้าใจอย่างมีเหตุผล พระสอนไม่มีการประเมินผลหลังการเรียนทุกครั้ง ผลการศึกษานี้สอดคล้องกับการศึกษาของ **พระมหามานิต สกลกล้า** ที่ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “สภาพ ปัญหา และแนวทางพัฒนาการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ในจังหวัดชลบุรี” พบว่า สภาพการจัดการศึกษาในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ในจังหวัดชลบุรี โดยรวมและรายด้านอยู่ในระดับปานกลาง ปัญหาการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ในจังหวัดชลบุรี โดยรวมและรายด้านอยู่ในระดับปานกลาง การเปรียบเทียบสภาพการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ในจังหวัดชลบุรี จำแนกตามตำแหน่งของผู้จัดการศึกษาโดยรวม ด้านงานงบประมาณ และด้านงานบุคคลแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ประสพการณ์ของผู้จัดการศึกษาโดยรวม และรายด้านแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ วุฒิการศึกษาของผู้จัดการศึกษาโดยรวม ด้านงานวิชาการ และด้านงานบริหารทั่วไป แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ การเปรียบเทียบปัญหาการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ในจังหวัดชลบุรี จำแนกตามตำแหน่งของผู้จัดการศึกษาโดยรวมแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ ส่วนรายด้าน ด้านงานบริหารทั่วไป แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ประสพการณ์ของผู้จัดการศึกษาโดยรวมและรายด้านแตกต่างกันอย่างไม่มีนัยสำคัญทางสถิติ และวุฒิการศึกษาของผู้จัดการศึกษาโดยรวมและรายด้านแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ แนวทางพัฒนาการจัดการศึกษาของโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ในจังหวัดชลบุรี เรียงตามลำดับจากมากไปหา

น้อย ได้แก่ ด้านงานวิชาการ ควรจัดฝึกอบรมครูให้มีความเข้าใจในการจัดหลักสูตร แผนกธรรม
 ด้านงานงบประมาณ ควรให้มีการจัดการงบประมาณจากแหล่งต่างๆ อย่างเพียงพอต่อการจัด
 การศึกษา ให้มีประสิทธิภาพด้านงานบุคคล ควรจัดวางตัวบุคลากรปฏิบัติงานในตำแหน่งหน้าที่
 ต่างๆ ไว้อย่างเหมาะสมและด้านงานบริหารทั่วไป ควรจัดให้มีแผนปฏิบัติงานประจำปีของโรงเรียน
 ไว้อย่างเหมาะสมและชัดเจน และสอดคล้องกับการศึกษาของ **พระจิรศักดิ์ แสงประโคน** ที่ได้
 ศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาบุคลากรด้านการสอนธรรมศึกษาแบบบูรณาการของสำนักศาสนศึกษา
 วัดหลักร้อย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา” พบว่า การจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ
 นับว่าเป็นการจัดการเรียนการสอนที่สำคัญวิธีหนึ่งที่ยึดหลักการว่าในการจัดการเรียนการสอนต้อง
 เน้นผู้เรียนเป็นสำคัญ เนื้อหาวิชาการทางพระพุทธศาสนานับว่าเป็นเนื้อหาที่ยากต่อการเรียน และ
 เข้าใจ ดังนั้นการจัดการเรียนการสอนต้องสอดคล้องกับชีวิตประจำวันจึงต้องอาศัยหลักการบูรณา
 การซึ่งนับว่ามีความเหมาะสมมาก การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ มีความมุ่งหมายเพื่อพัฒนาบุคลากรของ
 สำนักศาสนศึกษาวัดหลักร้อย อำเภอเมือง จังหวัดนครราชสีมา ให้มีความรู้ความสามารถในการ
 จัดการเรียนการสอนธรรมศึกษา แบบบูรณาการสองด้าน ๑.ความรู้เกี่ยวกับการเขียนแผนการสอน
 ๒.ความรู้ในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนแบบบูรณาการ ๖ ขั้นตอนดังนี้ ๑.การกำหนดหัวข้อ
 เรื่องที่จะสอน ๒.การกำหนดจุดประสงค์การเรียนรู้ ๓.การกำหนดเนื้อหาย่อย ๔.การวางแผนการ
 สอน ๕.การปฏิบัติการสอน ๖.การประเมินปรับปรุงและพัฒนาการสอน โดยใช้วิธีพัฒนา คือการ
 ฝึกอบรม และการนิเทศตามหลักการวิจัยปฏิบัติการ ๔ ขั้นตอน คือ ขั้นตอนการวางแผน ขั้นการ
 ปฏิบัติการ ขั้นการสังเกต และขั้นการสะท้อนผล โดยดำเนินการ ๒ วงรอบ กลุ่มผู้ศึกษาครั้งนี้ได้แก่
 ผู้ศึกษาค้นคว้า และบุคลากรครูของสำนักศาสนศึกษาวัดหลักร้อย ที่อาสาเข้าร่วมศึกษา จำนวน
 ๓ รูป และกลุ่มผู้ให้ข้อมูล ได้แก่ กลุ่มผู้ร่วมศึกษาค้นคว้า จำนวน ๗ รูป/คน นักเรียนธรรมศึกษา
 ชั้นตรี จำนวน ๓ คน และวิทยากรในการฝึกอบรม จำนวน ๑ รูป ผลการศึกษาพบว่า ก่อน
 ดำเนินการพัฒนาบุคลากรเกี่ยวกับการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการ ของบุคลากรของศาสน
 ศึกษาของวัดหลักร้อย บุคลากรยังยึดการสอนในแบบเดิม คือเน้นการสอนแบบบรรยายเพื่อบอก
 ความรู้แก่ผู้เรียนเป็นหลัก จึงทำให้นักเรียนเกิดความเบื่อหน่ายในการเรียน บุคลากรไม่เข้าใจการ
 จัดกิจกรรมการเรียนการสอนแบบบูรณาการผู้ศึกษาค้นคว้าจึงได้ดำเนินการพัฒนา วงรอบที่ ๑
 โดยใช้กิจกรรมการฝึกอบรมและการนิเทศผลการดำเนินการพบว่า ผู้ร่วมศึกษามีความรู้ความเข้าใจ
 ในการจัดการเรียนการสอนแบบบูรณาการเพิ่มมากขึ้น แต่มีผู้ร่วมศึกษาบางท่านยังไม่มี ความ
 ชำนาญในการเขียนแผนการสอน ธรรมศึกษาแบบบูรณาการ ผู้ศึกษาจึงได้ดำเนินการพัฒนา
 บุคลากรในวงรอบที่ ๒ คือ โดยใช้การนิเทศปรากฏว่า บุคลากรมีความรู้เกี่ยวกับการเขียนแผนการ

สอนเป็นอย่างดี มีความรู้ ความเข้าใจ และมีความสามารถในการจัดกิจกรรม การเรียนการสอน แบบบูรณาการทั้ง ๖ ขั้นตอน เป็นอย่างดี

ผลการศึกษาทัศนคติของนักเรียนชายและนักเรียนหญิงในด้านการสอนธรรมศึกษา พบว่าส่วนใหญ่นักเรียนหญิงมีคะแนนเฉลี่ยที่สูงกว่านักเรียนชาย โดยเฉพาะทัศนคติต่อเนื้อหา หลักสูตรที่พบว่ามีค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ส่วนด้านอื่นๆ นั้นมี ค่าเฉลี่ยอยู่ในระดับใกล้เคียงกันและไม่พบว่ามีค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ สำหรับการศึกษาศึกษาทัศนคติของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ – ๖ ต่อการจัดกิจกรรมการ สอนพบว่านักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๔ มีค่าเฉลี่ยทัศนคติที่สูงกว่านักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๖ และมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ ส่วนทัศนคติต่อการสอนธรรม ศึกษาในด้านอื่นๆ นั้นไม่พบว่ามีค่าเฉลี่ยแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ ๐.๐๕ เหตุผลที่ นักเรียนหญิงมีทัศนคติต่อการสอนที่สูงกว่านักเรียนชายเพราะนักเรียนหญิงของโรงเรียนชุมชนวัด บ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ส่วนใหญ่มีความเคารพเชื่อฟังครู โดยเฉพาะ พระสงฆ์ที่สอนศีลธรรม ลักษณะดังกล่าวสอดคล้องกับการศึกษาของพระครูศรีกิตติวรการ ได้ ศึกษาวิจัยเรื่อง “การจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ฝ่ายธรรมศึกษา สำนักเรียนคณะ จังหวัดนนทบุรี ภาค ๑” พบว่า สภาพการจัดการศึกษา พระปริยัติธรรม แผนกธรรม ฝ่ายธรรม ศึกษา สำนักเรียนคณะจังหวัดนนทบุรี ภาค ๑ โดยภาพรวมอยู่ในระดับปานกลาง และเมื่อ พิจารณาเป็นรายด้านพบว่า ด้านการสร้างโอกาสทางการศึกษาและการพัฒนาผู้เรียนมีการปฏิบัติ อยู่ในระดับมาก ส่วนด้านการจัดองค์กร ด้านการจัดสภาพแวดล้อมภายใน และสิ่งอำนวยความสะดวก ด้านการจัดครูและบุคลากรทางการศึกษา ด้านการจัดการหลักสูตรและการเรียนการสอน และด้านการจัดการความสัมพันธ์กับชุมชน ล้วนแต่มีการปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง

ปัญหาการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ฝ่ายธรรมศึกษา สำนักเรียนคณะ จังหวัดนนทบุรี ภาค ๑ พบว่า ไม่มีการบริหารงานผ่านระบบข้อมูลสารสนเทศที่ทันสมัย เช่น ระบบ อินเทอร์เน็ต งบประมาณสำหรับบริหารจัดการสำนักเรียนมีไม่เพียงพอ ขาดผู้สอนที่มีความรู้ ความสามารถในการสอนเชิงบูรณาการ ขาดการส่งเสริมและสนับสนุนระบบประกันคุณภาพ การศึกษา ทั้งการประกันคุณภาพภายในสำนักเรียน และการประกันคุณภาพภายนอกโดย สำนักงานรับรองมาตรฐาน และประเมินคุณภาพการศึกษา (องค์กรมหาชน) (สมศ.) ผู้เรียนขาด ตำราเรียน และแหล่งศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติม เช่น ห้องสมุด เป็นต้น และขาดการประชาสัมพันธ์ เพื่อให้ชุมชนเข้ามาช่วยเหลือสนับสนุนการจัดการศึกษาของสำนักเรียน

ข้อเสนอแนะแนวทางการจัดการศึกษาพระปริยัติธรรม แผนกธรรม ฝ่ายธรรมศึกษา สำนักเรียนคณะจังหวัดนนทบุรี ภาค ๑ สำนักเรียนควรมีการประชาสัมพันธ์บอกบุญแก่ผู้มีจิต

ศรัทธาให้เข้ามามีส่วนร่วมในการจัดระบบสื่อสารสนเทศที่ทันสมัยเพื่อให้พร้อมสำหรับการใช้งานด้านการเรียนการสอน รวมทั้งประชาสัมพันธ์บอกบุญผู้มีจิตศรัทธาให้เข้ามามีส่วนร่วมในการบริจาคทรัพย์เพื่อช่วยเหลือด้านงบประมาณสำหรับบริหารจัดการโรงเรียนด้วย ส่วนสำนักงานแม่กองธรรมสนามหลวงผู้จัดทำหลักสูตรก็ควรเร่งปรับปรุงและพัฒนาหลักสูตรให้มีความทันสมัยสอดคล้องกับสภาพปัจจุบันของสังคมโลก โรงเรียนก็ควรจัดกิจกรรมหรือโครงการที่เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาวิชาชีพหรือศึกษาอย่างกว้างขวางทั่วถึงและมีความทันสมัยเหมาะสมกับกลุ่มผู้เรียน และควรสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสำนักเรียนกับชุมชนโดยให้ความสำคัญกับผู้เกี่ยวข้องกับการจัดการศึกษาหรือผู้มีส่วนได้ส่วนเสียและชุมชน โดยเน้นให้มีส่วนร่วมจัดการศึกษาในทุกกระบวนการ

กรมการศาสนา กระทรวงวัฒนธรรม ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษา รูปแบบและแนวทางการพัฒนาการเรียนการสอนธรรมศึกษาในสังคมไทย” พบว่า ๑) การศึกษาความคิดเห็นของผู้เรียนธรรมศึกษาทุกระดับช่วงชั้น ตามสภาพความเป็นจริงและมีความคาดหวังในภาพรวมทุกด้าน มีความเห็นว่า การจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษาอยู่ในระดับปานกลาง เมื่อพิจารณารายด้านแล้ว พบว่า การเรียนการสอนธรรมศึกษาด้านหลักสูตรการเรียนการสอน อยู่ในระดับปานกลางเป็นอันดับแรก รองลงมาคือ ด้านวิธีการเรียนการสอน ด้านกระบวนการเรียนการสอน และอันดับสุดท้ายคือ ด้านการวัดผลและประเมินผล ๒) การทดสอบสมมติฐานโดยการเปรียบเทียบความคิดเห็นของผู้เรียนธรรมศึกษาทุกระดับช่วงชั้น ตามสภาพความเป็นจริงและความคาดหวัง พบว่าความคิดเห็นตามสภาพความเป็นจริงและความคาดหวังในภาพรวมมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๑ ๓) ศึกษาปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะความคิดเห็นของการจัดการเรียนธรรมศึกษาด้านหลักสูตร ด้านกระบวนการเรียนการสอน และด้านการวัดผลและประเมินผล พบว่า ผู้เรียนธรรมศึกษาทุกช่วงชั้น ได้ให้ความคิดเห็นในภาพรวมของปัญหาอุปสรรคเกี่ยวกับการเรียนการสอนธรรมศึกษา พบปัญหาที่มีความคล้ายคลึงกัน คือ ๑) งบประมาณไม่เพียงพอ ๒) ขาดบุคลากรที่มีความรู้เฉพาะด้าน ๓) ขาดความร่วมมือระหว่างโรงเรียนและชุมชน ๔) ขาดการประสานงานและประชาสัมพันธ์ซึ่งได้ให้ข้อเสนอแนะการเรียนการสอนธรรมศึกษาในภาพรวมดังนี้ ๑. ควรมีการประชาสัมพันธ์ให้กลุ่มเป้าหมายเห็นประโยชน์ของการเรียนธรรมศึกษา ๒) ขอความร่วมมือจากทุกภาคส่วนทั้งภาครัฐและภาคเอกชน ให้การสนับสนุนส่งเสริม การจัดการเรียนธรรมศึกษาเป็นรูปธรรมเน้นประสิทธิภาพของการจัดการเรียนการสอน ควรจัดอบรมเพื่อพัฒนาบุคลากรที่เกี่ยวข้องควรเน้นคุณภาพของการจัดการเรียนการสอนธรรมศึกษา และควรจัดการศึกษาที่สอดคล้องกับการนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน และสอดคล้องกับการศึกษาของ **แสงจันทร์ มโนสร้อย** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “สภาพการเรียนการสอนจริยธรรมชั้นประถมศึกษาปีที่ ๓ โรงเรียนในอำเภอเวียงหนองล่อง” พบว่า ด้านสภาพการจัดการเรียนการสอนครู ผู้สอนประสบ

ปัญหาด้านการเปรียบเทียบอุปมาอุปไมยที่ชัดเจน การใช้คำถามแบบปุจฉาวิสัชนาระหว่างผู้เรียนกับผู้สอน การสนทนาที่ถูกต้องตามการสอนแบบพุทธวิธี การจัดทำสื่อที่ไม่สอดคล้องกับพุทธวิธีการสอน ตลอดจนขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการวัดประเมินผลที่สอดคล้องกับเนื้อหาเทคนิควิธีตามหลักพุทธธรรมเนื่องจากผู้สอนส่วนใหญ่ไม่เคยผ่านการอบรมเกี่ยวกับการสอนจริยธรรม ดังนั้นในการพัฒนาการเรียนการสอน จึงต้องการผู้สอนที่มีประสบการณ์มีความรู้ความสามารถทางจริยธรรมโดยเฉพาะ ส่วนการดำเนินการสอน ผู้สอนประสบปัญหาในเรื่องของนักเรียนขาดทักษะในการตั้งคำถามและทักษะในการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง วิธีการสอนที่ใช้สอนส่วนมาก คือ แบบศูนย์การเรียนและแบบอภิปราย โดยใช้กระบวนการกลุ่มเป็นกระบวนการเรียนรู้แต่นักเรียนต้องการให้ครูสอนโดยให้ทำกิจกรรมต่างๆ เสริมบทเรียนที่มีอยู่แล้ว และให้มีการแสดงบทบาทสมมติให้ศึกษาจากสถานที่จริง รวมทั้งให้ผู้สอนใช้วิธีการสอนหลายๆวิธี

ด้านการใช้สื่อและอุปกรณ์การสอน ผู้สอนประสบปัญหาเรื่องสื่อการจัดทำสื่อการสอนที่มีไม่เพียงพอ ขาดสื่อการสอนที่ทันสมัย เช่น สไลด์วีดิทัศน์สื่อที่ใช้ส่วนใหญ่เป็นรูปภาพ จากหนังสือ นิตยสาร ภาพข่าว เหตุการณ์ซึ่งนักเรียนต้องการให้ครูใช้สื่อหลายๆ ประเภท ประกอบการเรียนการสอน นอกจากนี้ผู้สอนต้องการให้มีการอบรมให้ความรู้ในการจัดทำสื่อการสอน และต้องการสื่อที่ทันสมัย สะดวกต่อการใช้และให้มีความเพียงพอ ต่อนักเรียนด้วย

ด้านการวัดและประเมินผล ครูประสบกับสภาพเรื่องขาดความรู้และทักษะในการสร้างเครื่องมือ ขาดความรู้ความเข้าใจในวิธีการวัดและประเมินผล ซึ่งปกติจะใช้วิธีการสังเกตพฤติกรรมเป็นหลัก ซึ่งบางอย่างไม่สอดคล้องกับวิธีวัดและประเมินผล เพราะด้านจริยธรรมบางกรณีศึกษาต้อง การให้ประเมินผลที่การปฏิบัติ

นักเรียนมีปัญหาพฤติกรรม ด้านจริยธรรมในเรื่อง ความเสียสละ ความมีระเบียบวินัย ความอดทน การประหยัด การตรงต่อเวลา ความขยันและความสามัคคีผู้ปกครองต้องการให้จัดกิจกรรมอบรมธรรมะในโรงเรียน และให้นักเรียนเข้าร่วมพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนาให้มาก และเหมาะสมกับนักเรียนยิ่งขึ้น เพื่อปลูกฝังพฤติกรรม ค่านิยมที่ดีให้กับนักเรียนการนำหลักธรรมในพระพุทธศาสนา ไปปฏิบัติใช้ในชีวิตประจำวัน นักเรียนได้นำหลักธรรมคำสอนไปใช้ปฏิบัติได้เหมาะสม กับวัย และสถานภาพของตนเอง

ผู้สอน ที่มีเพศต่างกัน มีวุฒิการศึกษาทางโลกต่างกัน มีประสบการณ์สอนต่างกันและมีการเข้าร่วมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาต่างกัน มีปัญหาการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนา ช่วงชั้นที่๓ ทั้งโดยภาพรวม และเป็นรายด้านไม่แตกต่างกันที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติ .๐๕ ผู้สอนที่มีวุฒิการศึกษาทางโลกต่างกันมีปัญหาด้านอุปกรณ์และสื่อการสอนแตกต่างกัน

อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ โดยผู้สอนวิชาพระพุทธศาสนาที่มีวุฒิการศึกษาทางโลกต่างกัน ที่จบการศึกษาวិชาเอกทางด้านสังคมศึกษา มีปัญหามากกว่าผู้สอนที่จบการศึกษาวิชาอื่น

ผลการศึกษาปัญหาอุปสรรคต่อการสอนธรรมศึกษาของพระสงฆ์ในโรงเรียนชุมชนวัดบ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ผลของการศึกษาพบว่า เนื้อหาหลักสูตรยากแก่เข้าใจง่าย พระสงฆ์ขาดเทคนิคการสอน การอธิบายยกตัวอย่างประกอบการเรียนรู้ ไม่มีการจัดการศึกษานอกสถานที่สอดคล้องกับเนื้อหา และพบว่ามีใช้สื่อการสอนที่ไม่ทันสมัย สภาพแวดล้อมในห้องเรียนไม่เอื้อต่อการเรียนวิชาพระพุทธศาสนา และพระสอนโดยไม่มีการประเมินผลหลังเรียน สอดคล้องกับการศึกษาของ **พระครูปริยัติธรรมมาวุธ (วิรัช ต้นชวน)** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “บทบาทของพระสงฆ์ในการจัดการเรียนการสอนพระพุทธศาสนา ในโรงเรียนมัธยมศึกษาในจังหวัดกระบี่ ตรัง และพังงา” พบว่า บทบาทพระสงฆ์ในการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาทั้ง ๖ ด้าน คือ ๑) ด้านพัฒนาหลักสูตร ๒) ด้านการจัดกระบวนการเรียนการสอน ๓) ด้านการจัดการเรียนการสอน ๔) ด้านการวัดผลและประเมินผล ๕) ด้านการจัดกิจกรรมเสริมหลักสูตร และ ๖) ด้านการนิเทศภายในสถานศึกษาพบว่า ปัญหาการจัดการเรียนการสอนวิชาพระพุทธศาสนาในโรงเรียนมัธยมศึกษาในจังหวัดกระบี่ ตรัง และพังงา มีปัญหาระดับปานกลางและมากทุกด้าน และการศึกษาของ **พระสมุห์สุทธิยะ สุทธิโย (หุยมไธสง)** ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “สภาพและปัญหาการใช้สื่อในการจัดการเรียนการสอนของครูโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ จังหวัดมหาสารคาม” พบว่า ปัญหาการใช้สื่อการจัดการเรียนการสอนตามหลัก การใช้สื่อ ๔ ด้าน คือ ๑) ด้านหลักการเลือก ๒) ด้านหลักการเตรียม ๓) ด้านหลักการนำเสนอสื่อในห้องเรียน และ ๔) ด้านหลักการประเมินผล ซึ่งกลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยได้แก่ผู้สอนในโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ จังหวัดมหาสารคาม ปีการศึกษา ๒๕๔๑ จำนวน ๙๒ รูป/คน ซึ่งผลการศึกษาปรากฏดังนี้

๑. สภาพการใช้สื่อการจัดการเรียนการสอนของครูโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษา กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ จังหวัดมหาสารคาม รวมทุกประเภทและเป็นรายด้านอยู่ในระดับปานกลาง โดยเรียงจากลำดับค่าเฉลี่ยจากมากไปหาน้อย คือ สื่อประเภทไม่ต้องฉาย สื่อประเภทเสียง สื่อของจริง สื่อกิจกรรม สื่อประสม สื่อภาพเคลื่อนไหวคอมพิวเตอร์และเกมส์ และสื่อภาพนิ่งประเภทฉาย เมื่อพิจารณาตามตัวแปร ปรากฏดังนี้

๑) ครูที่มีวุฒิการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรีและสูงกว่าปริญญาตรีมีการใช้สื่อรวมทุกประเภทและเป็นรายด้าน อยู่ในระดับปานกลาง

๒) ครูที่มีประสบการณ์ ๑-๕ ปี, ๖-๑๐ ปี และครูที่มีประสบการณ์ตั้งแต่ ๑๑ ปีขึ้นไป มีการใช้สื่อรวมทุกประเภทและเป็นรายด้าน อยู่ในระดับปานกลาง

๓) พิจารณาตามตัวแปรกลุ่มวิชาที่สอน พบว่า มีการใช้สื่อการเรียนการสอนรวมทุกประเภทอยู่ในระดับปานกลาง

๒. ปัญหาการใช้สื่อการเรียนการสอนของครูโรงเรียนพระปริยัติธรรม แผนกสามัญศึกษามหามหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาดาราสถาปัตย์ จังหวัดมหาสารคาม โดยภาพรวมและรายด้านอยู่ในระดับปานกลาง โดยด้านที่มีปัญหามากที่สุด ได้แก่ ด้านหลักการเตรียม และที่มีปัญหาน้อยที่สุดคือ ด้านหลักการเลือก และเมื่อพิจารณาตามตัวแปร ปรากฏดังนี้

๑) ครูที่มีวุฒิการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรีและสูงกว่าปริญญาตรีมีการใช้สื่อรวมทุกประเภทและเป็นรายด้าน อยู่ในระดับปานกลาง

๒) ครูที่มีประสบการณ์ ๑-๕ ปี, ๖-๑๐ ปี และครูที่มีประสบการณ์ตั้งแต่ ๑๑ ปีขึ้นไป มีการใช้สื่อรวมทุกประเภท อยู่ในระดับปานกลาง และเป็นรายด้าน โดยครูที่มีประสบการณ์ ๑-๕ ปี มีความเห็นว่า ด้านที่มีปัญหามากกว่าด้านอื่น ๆ คือ ด้านหลักการเตรียม และด้านที่มีปัญหาน้อยกว่าด้านอื่น ๆ คือ ด้านหลักการนำเสนอสื่อในห้องเรียน ครูที่มีประสบการณ์ ๖-๑๐ ปี มีความคิดเห็นว่า ด้านที่มีปัญหามากกว่าด้านอื่น ๆ คือ ด้านหลักการเลือก ด้านหลักการประเมินผล และด้านที่มีปัญหาน้อยกว่าด้านอื่น ๆ ด้านหลักการเตรียม สำหรับครูที่มีประสบการณ์ ๑๑ ปีขึ้นไป มีความคิดเห็นว่า ด้านที่มีปัญหามากกว่าด้านอื่น ๆ คือ ด้านหลักการนำเสนอสื่อในห้องเรียน และด้านที่มีปัญหาน้อยกว่าด้านอื่น ๆ คือ ด้านหลักการเลือก

๓) พิจารณาตามตัวแปรกลุ่มวิชาที่สอน พบว่า ครูโรงเรียนพระปริยัติธรรมแผนกสามัญศึกษา มีการใช้สื่อการเรียนการสอนโดยรวมอยู่ในระดับปานกลาง

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

๑. โรงเรียนชุมชนวัดบ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ควรสนับสนุนให้พระสอนศีลธรรมได้เข้ารับการฝึกอบรมในการพัฒนาสื่อการเรียนการสอน และเทคนิคการจัดการเรียนการสอน

๒. โรงเรียนชุมชนวัดบ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ควรสนับสนุนให้จัดสภาพแวดล้อมที่เอื้อประโยชน์ต่อการเรียนการสอน เช่น นิทรรศการในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา

๓. โรงเรียนชุมชนวัดบ้านระกาศ อำเภอบางบ่อ จังหวัดสมุทรปราการ ควรสนับสนุนให้จัดให้มีระบบคลังข้อสอบเพื่อช่วยให้พระสอนได้มีข้อสอบที่ได้มาตรฐานสำหรับการทดสอบความรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ทั้งก่อนและหลังการเรียน

ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

๑. ศึกษาสภาพการวัดผลและประเมินผลของหลักสูตรรายวิชาพระพุทธศาสนา
๒. การพัฒนาชุดสื่อการสอนที่มีเนื้อหาตรงหลักสูตร
๓. การศึกษาเปรียบเทียบรูปแบบการสอนธรรมศึกษาในโรงเรียน
๔. การศึกษาประสิทธิผลของการจัดการศึกษานอกสถานที่สอดคล้องกับเนื้อหา